

A SZELLEM ÉS A HÁBORÚ

A jelen év szeptemberéig a háború az 1914-ben kitört világháború volt. De mindig is fölösleges volt odatenni a jelzőt. Ez volt a háború. Nemcsak azért, mert ez volt a legutóbbi. De arra a kérdésre, hogy mi jogosította fel az embert az ilyen túlzó általánosításra, a válasz nem egyszerű. Azt mondták: gazdasági volt; mások szerint az imperializmusoké; aztán: a nacionalizmusoké; hatalmi. Egyik sem kielégítő. Volt itt valami, éppen az, ami jogossá tette, hogy a háborúnak nevezzék el; hogy szimbólummá legyen; valami, ami a háborúk háborújává tette. Scheler Max, akinek a háborúról szóló könyvei ma ismét időszerű művekké lettek, azt mondja, hogy a háború a világítélet egy neme volt. »Tisztító, elemi természeti jelenség« - »az erkölcsi világ zivatarára« - »újjászületés« -, amely az emberben »a végső anyagi törekvést kielégíteni és az embert újra felépíteni látszik«. Sokkal inkább volt kozmikus és vallásos esemény, mint gazdasági, vagy társadalmi, vagy akár politikai. Apokaliptikus háború volt. Ez volt a háború.

Mit jelent az, hogy: apokaliptikus? Mi az: apokalipszis? Szó szerint annyit tesz, mint: revelatio, - Enthüllung, - megnyilatkozás. Olyan folyamat, amelynek következtében a dolgokról egyszerre leválik az, ami nem tartozik szorosan hozzájuk, minden az lesz: ami, - önmagává lesz, - lehull róla a lepel és megnyilatkozik. Nemcsak a politika és nemcsak a gazdaság; az egész emberi élet és az emberiség, mint sors, az ember, -mint végzet, - a földi valóság egész szerkezetében leplezetlenül megnyilatkozik. Nincs többé takaró, rejtőzés, burkolás, hazugság; nem lehet többé mellébeszélni. Egész félelmetes valóságában egyszerre felmerül és itt van. Mi? A sors, -az ember-mint-végzet, - mindnyájunk sorsa. Ez az apokalipszis.

És a háború volt az az esemény, amely a dolgokról a leplet lerántotta. Scheler azt mondja, hogy ez volt a legelső esemény, amely nem szorítkozott egy népre és területre, hanem kiterjedt az egész emberiségre, ez volt az az esemény, amely elől senki elbújni nem tudott sehová. Hiába menekülések és burkolások ezer és tízezer módja és trükkje! »Ez volt az első egész emberiségre kiterjedő esemény, amely az emberiséget sajátmagának kezébe adta és maradéktalan önrendelkezését reábizta.«

Ebben az értelemben a háború volt »a nagy egzisztenciafilozófus«, aki az embert a Semmi kel- lős közepébe állítja, - a halálba. S itt valami hallatlanul nagy dolog történik: ez a Semmibe való beállítás, amely megtanítja az embert, hogy az élet abszolút értelmetlenségének és céltalanságának sötét szakadékába belenézzen és az élet semmiségét egész megrázó keservességében átélje, -ez a beállítás és élmény nem negatív. Ennek ellenkezője. Éppen ezen a Semmin, ezen az értelmetlenségen, ezen a végzetes céltalanságon gyullad ki valami egészen új, valami nagyszerűen termékeny, valami egészen más, mint az »élet«, legalább is a földi és anyagi élet. »In deinem Nichts hoff'ich das All zu finden«, mondja Faust Mefisztónak. S ez így van. Amikor az ember átéli a Semmit, egyszerre szemben áll a Minden-nel. És ez az új élmény: a Minden, - csak annak nyílik meg, aki a Semmit radikális módon átélte. Ez alól kivétel nincs. És ez az élmény a nagy választó: aki belemártotta magát a Semmibe, az megtermékenyült és él a Mindenben tovább. Termékenyen és megújulva. Aki a rémületes élmény alól önmagát kivonta és elrejtőzött, az tovább maradt egy idejét múlta anakronisztikus »halott«, »semmis« világban, amelynek nincs célja, értelme és már valósága sincs. Ez az apokalipszis természete: elveszni, megsemmisülni, tönkremenni és meghalni, - s az elveszésben, megsemmisülésben, tönkrementésben és halálban megtalálni azt, ami túl van a Semmin. És kitűnik az utóbbi négy évszázad nagy tévedése az élet istenítése felől. (Guénon a renaissance-ról azt mondja, hogy nem születés volt, hanem: La Mort.) Az élet nem a legfőbb jó, hanem mindössze csak »egy a javak közül« és csakis annyiban, »amennyiben az Isten birodalma számára teret enged«.

A háború volt az, amely kimutatta a dolgok tökéletes értelmetlenségét, de a háború volt az, amely radikálisan feltárta az értelmetlenséget és ugyanakkor meggyújtotta az »örök« értelmet:

a háborúban az élet elvesztette a legfőbb jó jellegét, minden fölöslegeset eltisztítva az emberről belépési lehetőséget nyújtott »Isten birodalmában«.

Scheler egyébként azt mondja, hogy háborúban a pusztítás sohasem cél, legalább is nem öncél; a cél: a kollektív hatalmi helyzet újra való elosztása. S ezért sohasem lehet szó tisztán anyagi ösztönzésekről. A háború nagyobbik felében mindig szellemi; nagyobbik, fontosabbik és gyökeresebbik részében. A háború eleven gyökere a népek hatalmi helyzetének adott alkalomhoz újra való érvényesítése. S éppen ezért a háború mindig teremtő aktus is; újratemtés, sőt: visszanyúlás az ősteremtésre: új határok, új vagyonok, új képességek, új lehetőségek születnek, - a semmiből. Bár a szellem művei a béke művei; de ha az ember »visszanyúl a szellem méhében való fogantatás rejtelmes pillanataihoz, azt fogja találni, hogy sokkalta inkább háború, mint béke«.

»A világtörténetben a legelső pillanat volt a háború, amikor az emberiség a világegyetemben egyedül érezte magát.« - »A földgolyó egyszerre sajátságosán összezsugorodott s egészen parányi lett.« Az emberben felébredt valami réműletes kozmikus tudat/hogy itt van a világban, felelős, van sorsa, kicsiny, elhagyatott, itt él elhajítva, önmagában egyedül, a borzasztó térben, egyedül, teljesen egyedül. »Ez az emberiség első nagy kollektív emberiség-élménye.« És az első nagy kollektív emberiség-élmény: a gyűlölet volt. És ez a gyűlölet »elenyésző kivételektől eltekintve legelső sorban a német nép ellen irányult.«

A németgyűlölet vezet át a háborúból a mai háborúba. Úgy látszik, ma erősebb, mint valaha. Mert sohasem látszott jobban, mint ma az, amit Scheler »A németgyűlölet okairól« szóló könyvében ír: a német mértéktelenség, amely minden esetben széttépi az összefüggést a szellem és hatalom között. A németet a hatalmi ösztön túllúzi önmagán. Ezért a némettség veszélye, hogy kilép önmagából, elveszti önmagát és elárulja önmagát. És ekkor a némettség lezuhan. Elvesztette önmagát, - ájultságban hever. S akkor lép fel a német néplélek mélyén levő hiány: a gyengeség, az önállótlanág, - ami a hatalmi erőszak kompenzációja - sőt az, amit Scheler rabszolgaszellemben hív. A rabszolga vagy utánoz, vagy protestál (sklavische Nachahmung und skalvischer Protest). Ide zuhan a német, ha csak hatalom. És ekkor hívja ki maga ellen az egész világot. De ugyanekkor megerősödik benne újra a szellem és kiegyenlítődik benne a »kard és szellem« egysége. A németgyűlölet oka: a gyűlölet a meztelen kard, a szellemtelen hatalom ellen.

Érdeemes belehelyezkedni Scheler egzisztenciális szempontjába, tovább folytatni és keresztülvinni azt a mai háborún. A háború leleplezett: kétségtelenül és szemtől szemben megmutatta minden dologról, hogy micsoda. Egyszer s mindenkorra eltörölte a hazugság lehetőségét. De azóta húsz szörnyű év telt el. Ebben a húsz évben nem az volt a szörnyű, hogy valamiképpen dupla világban éltünk. Volt egy hazug, ál, hamis világ és volt egy leplezetlen és igazi és valóságos. A hamis világot senki sem vette komolyan. Szó szerint így: senki. A hároméves gyermek éppoly kevésbé, mint a paraszt, vagy a városi ember, vagy a bennfentes. Még az sem, hogy néhány ezren éltek belőle, megvetett, de irigyelt életet. Nem: - a szörnyű az volt, hogy senki sem hitt benne, sőt csaknem mindenki küzdött ellene és mégis itt volt. Csak úgy itt maradt. Mint egy holttest.

Most itt az új háború: Már megtanultuk, hogy mi az igazi világ; már nem hiszünk a hamisban. Tudjuk azt is, hogy mi a valóság ebben a háborúban is. A háború a leleplező volt, az apokaliptikus háború. Ez a mai: az önítélet háborúja. Ma az a helyzet, hogy mindenkire rábízott: hova áll. Ide, vagy oda. Nincs kegyelem. Állást kell foglalni. Ez a háború eltörli a semlegesség lehetőségét. Színt kell vallani. Már tudjuk, hogy van egy valódi és egy hamis világ s ez a tudásunk most eszkomptálódik. Az az »Enthüllung« háborúja volt, ez az »Entscheidung«-é; az az apokalipszis volt, ez a krízis; az volt a leleplezés, ez most az elhatározás. Határozni kell. Senki sem vonhatja ki magát alóla; senki sem lehet passzív; nem lehet elbújni; az el nem határozás is elhatározás. S az elhatározással mindenki ítél önmaga fölött: azzal, hogy mire határozta el magát.

Húsz évvel ezelőtt a dolgok lelepleződtek; megmutatkozott a politika, a gazdaság, az állam, a társadalom, a hatalom, a jog és minden lényeges és kevésbé lényeges dolog valódi természete. De húsz évig még itt maradt a régi; ahogy a lepke kibújik, de még itt marad az üres lárva. S most jön az újabb háború: az elhatározás háborúja. Téved, aki azt hiszi, hogy az embernek határozni kell afölött: a régit választja, vagy az újat, - a lepkét, vagy a lárvét, - az életet, vagy a holttestet. Nem. Minden nagy egzisztenciális lépés gyökeresen új helyzetet teremt; minden sorsfordulat nem sejtett mélységeket tár fel. A történet szelleme nem visszanező. S itt most nem arról van már szó, hogy elhatározzuk magunkat olyan helyzetben, vagy helyzetre, amit húsz év alatt alkalmunk volt megismerni. Az elhatározás értelme egészen más. A dolgok lelepleződtek; az igaz és hamis kettévált; most határozni kell. Mire? Hogyan? Miért? Mit? Hiszen éppen ez az. Senki sem fogja megmondani. Nem is mondja meg. Nem is lehet. Mégis kell és mindenkinek kell. Embernek, népnek, osztálynak, államnak. Nincs program többé, amely megmondja, hogy mit kell tenni és mit volna jó tenni. Ez pont az, ahol kitűnik mindennemű program alapvető értelmetlensége. Nem lehet a jövőt többé papiroson gyártani. Élni kell, - tenni kell, - határozni kell. Nincs többé tömeges megoldás. És jaj annak, aki ide áll és jaj annak, aki oda áll. Nem lehet megállni többé: - határozni kell és minden pillanatban határozni kell. Ez a krízis, -ami annyi, mint: elhatározás.

Ez a háború a választás, - a válság, - a krízis háborúja. 1914-ben inkább az emberrel történt valami, hiszen akkor az emberiség passzív volt, mert körülötte a világról lehullott a lepel. Ma az emberiség aktívvá lett, mert sorsa rá van bízva és bele van állítva az elhatározás szellemébe. Ezért lehetetlen ma semlegesnek maradni. A semlegesség is elhatározás, - ez a nem-elhatározásra való elhatározás. És ez is választás: ez is ítélet, ez is önélet.

Gazdasági, anyagi, területi kérdések? Marakodás a világ nyersanyagkészlete fölött? - Igen,- de harmad és negyedsorban. A háború nagyobb részében mindig szellemi és ez a háború is az. Akkor kezdődött, amikor elhatározták; azok vesznek részt benne, akik elhatározták; úgy folyik, ahogy elhatározták; akkor fejezik be, amikor elhatározzák. Nincsen külső, emberen kívül eső tényező, véletlen, szerencse, sors, nincs sodródás, vak erő. A sors az ember kezében van és azt tesz, amit akar, amire magát elhatározza. Nem háríthatja többé a felelősséget másra. Az ember kezébe adták az embert: ez volt az apokalipszis, húsz évvel ezelőtt. Az embernek most határozni kell: ez a krízis. Beléptünk a válság szellemébe.

(In: Társadalomtudomány, 1939. júl-dec.)